

Kilku bosych mężczyzn pod ścianą w oczekiwaniu na egzekucję. Kontury postaci i przedmiotów obwiedzione wąską czarną linią. Malarz używa czerni, szarości, przygaszonych brązów i błękitów. Nadaje to obrazowi ponury charakter. Farba nałożona niestarannie, jakby malarz zapomniał o pięknie. Rysunek uproszczony, wręcz schematyczny. Ofiary egzekucji są zdeformowane, rozczłonkowane. Protest wobec zadawanego im okrucieństwa wyraża się tylko w zaciśniętych pięściach i w rysunku ust. Bezradni, zaskoczeni śmiercią. Na obrazie nie ma katów.

Ten obraz Andrzeja Wróblewskiego (1927-1952)¹ intryguje mnie i zmusza do refleksji. Nie ma tu żadnych znaków, które przenosiłyby odbiorcę w konkretną rzeczywistość. Takie postrzeganie świata z perspektywy ofiar zbrodni zdaje się mieć wymiar ponadczasowy. Można go uzupełnić danymi z raportów z czasów drugiej wojny i okupacji, które opisywały liczne rozstrzeliwania Polaków w Warszawie, Krakowie, Bydgoszczy, Katyniu i innych miejscach.

... spojrziałem w dół...

- Straszne. Jeden, dwa, trzy trupy ludzkie robią już ciężkie i przygnębiające wrażenie. Proszę sobie wyobrazić ich tysiące, tysiące i wszystkie w mundurach oficerów polskich... Kwiat inteligencji, rycerstwo Narodu! Tworzą warstwy w głąb, warstwy ciał ludzkich jedne na drugich. W tej okropnej chwili przychodzi mi straszliwe porównanie ich do wielkiej skrzyni sardynek. Ułożone są sprasowane, spłaszczone w trupim soku... Obnażyliśmy głowy i stali nieruchomo... Deszcz akurat przestał padać, błogosławiony wiatr odegnał...odurzający swąd. I nawet na chwilę wyjrzało słońce. Był to moment, którego nie zapomnę nigdy... Wiosna nad dołem splątanych nawzajem rąk, wykrzywionych twarzy, zlepionych włosów, oficerskich butów, strupieszających mundurów, pasów. Pomyśleć sobie, że każda z tych pozycji leżących, skrzywienie kolana, odrzut głowy były ostatnim odruchem największej męki, rozpacz, strachu, bólu... czy ja wiem zresztą jakich najgorszych odczuwań ludzkich².

Powyższy cytat stanowi fragment wypowiedzi Józefa Mackiewicza (1902-1985)², który był świadkiem wizji lokalnej, zorganizowanej przez władze niemieckie po odkryciu masowych grobów ponad 4000 oficerów polskich w Katyniu koło Smoleńska, w kwietniu 1943 r. ³.

¹ Jeden z ośmiu obrazów tworzących cykl *Rozstrzelanie* namalowany przez Andrzeja Wróblewskiego w kilka lat po drugiej wojnie. W kręgu arcydzieł. *Zbiory sztuki w Polsce*, red. A. Lewicka-Morawska, Warszawa 2007, s. 345

² Tekst wywiadu (z drobnymi skrótami) Józef Mackiewicz *Katyń- zbrodnia bez sądu i kary* w opracowaniu J. Trznadla, Warszawa 1997, online: <http://www.jozefmackiewicz.com/teksty16.htm>

³ *Encyklopedia Polski*, red. R. Marcinek, Kraków 1996, tom 2, s. 384.

Pisarz próbuje dać świadectwo temu, co zobaczył. W tym celu stosuje wyrazy i wyrażenia oceniające (*straszne, okropna chwila, największa męka, najgorsze odczucia ludzkie*), porównania (*trupy...jak sardynki przekładane nawzajem*), rzeczowniki nacechowane emocjonalnie (*swąd, rozpacz, strach, ból, męka*). Lektura relacji z ekshumacji grobu katyńskiego przywołuje na myśl obraz A. Wróblewskiego.

Oba obrazy – niezależnie od wybranych przez artystów technik – są przerażające. Pokazują bezgraniczne ludzkie cierpienie. W odbiorcy tych przekazów rodzi się protest wobec bólu zadawanego ofiarom.

Katyński las to miejsce szczególne. Nawet przyroda zdaje się oddawać hołd pomordowanym (*deszcz akurat przestał padać, błogostawiony wiatr odegnał... odurzający swąd, na chwilę wyjrzało słońce*).

Autor *Widziałem na własne oczy* oficerów polskich nazywa *kwiat inteligencji, rycerstwo Narodu!* Mimo woli przychodzą na myśl świetlane wzorce narodowe, bohaterzy tragiczni (T. Kościuszko, J. Sowiński, R. Traugutt), które podtrzymywały narodowego ducha i utrwaliły się w pamięci pokoleń.

Do zbrodni katyńskiej odwołuje się Kazimiera Iłakowiczówna w wierszu *O Boże...* Autorka przywołuje w nim niektóre okoliczności zbrodni, specyficznie prezentuje ofiary i komentuje wydarzenia. Polscy jeńcy wzięci do niewoli (ponad 15 tys.) w czasie agresji na Polskę we wrześniu 1939 r. zostali uwięzieni w obozach NKWD w Kozielsku (ponad 4,7 tys.), Starobielsku (ok. 4 tys.), Ostaszkowie (ok. 6 tys.). Z obozów tych wiosną (od początku kwietnia do połowy maja) 1940 r. wywożono grupy liczące od 60 do 250 jeńców. Wszyscy oni zaginęli bez śladu z wyjątkiem 4253 jeńców z Kozielska, których ciała odnaleziono w 1943 r. w lesie katyńskim⁴. Wśród rozstrzelanych w Katyniu znalazł się najbardziej patriotyczny i kulturotwórczy element polskiego narodu (*kwiat inteligencji* - za J. Mackiewiczem), bowiem wśród oficerów służby czynnej i rezerwy byli m.in. lekarze, prawnicy, inżynierowie, pracownicy nauki i kultury, urzędnicy.

W wierszu Kazimierzy Iłakowiczówny mamy niewiele informacji o zamordowanych i ich rodzinach.

*Jeden był jedynak u matki,
a drugi u ojca ostatni,*

⁴ *Historia Polski 1914-1990*, W. Roszkowski, Warszawa 1991, s. 98.

a trzeci popełnił zbrodnię i jeszcze jej nie zamodlił.

U czwartego synek i żona,

piątemu wielkość sądzona...

Liczebniki i postawione przy nich znaki zapytania, zdania nieskończone pozostają bez odpowiedzi, podkreślają ułamkowość informacji. Nie znamy też ostatnich myśli i zachowań rozstrzelanych.

Troska i lęk o najbliższych zajmują uwagę jeńca obozu w Ostaszkowie Jana Sowy – lista wywozowa L.016/2(31), 3693⁵ (przed wojną posterunkowy z listu aresztowanego do żony grudzień 1929 r.):

*Martwię się tylko o Ciebie, czy jesteś zdrowa, o tym stale myślę. Czy masz Najdroższa, w co się ubrać na zimę? Czy masz co jeść? Czy moja mama jest zdrowa oraz babcia? Czy macie jakieś wiadomości o Janku i Mietku?*⁶.

W liście uderza kontrast. W części, która opisuje sytuację nadawcy, pojawiają się krótkie zdania oznajmujące (... *jestem zdrow... Jasiuchna żyje... jeść ma co*) w przeciwieństwie do bardziej rozbudowanych, zawierających wątek rodziny i przyjaciół. Zastanawia również to, dlaczego nadawca listu wysłanego z innego świata nie skarży się na swój los.

Przez wiele lat władze sowieckie starannie ukrywały zbrodnię. Po zawarciu układu z Polską w lipcu 1941 r. nie udzieliły żadnej konkretnej odpowiedzi na pytania i prośby o wyjaśnienie losu zaginionych żołnierzy polskich oficerów (na spotkaniu w dniu 3 grudnia 1941 r. Józef Stalin, ponoszący osobistą odpowiedzialność za zbrodnię, zapytany przez Władysława Sikorskiego i Władysława Andersa o losy polskich oficerów skłamał, że zostali oni zwolnieni i zbiegli do Mandżurii).⁷

Kiedy 13 kwietnia 1943 roku radio berlińskie podało informację o odkryciu masowych grobów w Katyniu, oskarżając o dokonane zbrodnię władze sowieckie, Moskwa natychmiast wydała komunikat przypisujący zbrodnię Niemcom (wbrew oczywistym dowodom zebranych między innymi przez Polski Czerwony Krzyż)⁸.

⁵ Sowa – *Lista katyńska 2* – Katyń 1940, Instytut Pamięci Narodowej, online: <https://katyn.ipn.gov.pl/>

⁶ Korespondencja ofiar zbrodni katyńskiej i ich rodzin w zbiorach Muzeum Katyńskiego, archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, online: <https://poszukiwania.ipn.gov.pl/bbp/artykuly/14394,Korespondencja-ofiar-zbrodni-katynskiej-i-ich-rodzin-w-zbiorach-archiwum-Muzeum-.html>

⁷ *Katyń – kłamstwo Stalina. Oficerowie zbiegli z Mandżurii*, Polskie Radio 24.pl/Historia, online: <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1551972,Katyn-klamstwo-Stalina-Oficerowie-zbiegli-do-Mandzurii>

⁸ *Encyklopedia szkolna. Historia*, Warszawa 1993, s. 819-821.

Dzisiaj znany rosyjski historyk prof. Nikołaj Iwanow (na jego badania w swojej wypowiedzi powołuje się dziennikarz Janusz Ślęzak)⁹ zwraca uwagę na to, że mord na Polakach przeprowadzono prawdopodobnie przy poparciu Niemców, choć nie dotarli do dokumentów potwierdzających tezę, iż zbrodni katyńskiej dokonano na życzenie Hitlera. Próbuje on dowieść, że Niemcy o sowieckiej zbrodni w Katyniu wiedzieli już wiosną 1940 r.

W 1944 r. rozpoczął się – trwający do dziś – okres fałszowania i zatajania zbrodni katyńskiej, określanej przez historyków mianem *kłamstwa katyńskiego*.

13 kwietnia 1990 r. władze radzieckie zdecydowały się przyznać, iż mord w lesie katyńskim dokonały radzieckie oddziały NKWD. Podczas oficjalnej wizyty prezydenta RP, przywódca radziecki Michaił Gorbaczow przekazał polskiemu prezydentowi, kopię dokumentów, wyjaśniających okoliczności zbrodni katyńskiej. Było to pierwsze oficjalne przyznanie się władz radzieckich do odpowiedzialności za zbrodnię sprzed 50 lat. W tym samym dniu agencja TASS ogłosiła komunikat o tragedii katyńskiej jako o *jednej z najcięższych zbrodni stalinowskich*¹⁰.

Od 1990 r. w ZSRR i Rosji prowadzona jest – trwająca do dziś – akcja propagandowa tzw. *anty-Katyń*, której celem jest poszukiwanie wymyślonych polskich win wobec sowieckich jeńców wojny 1920 r. po to, by zrównoważyć sowieckie zbrodnie.

Jakie były zatem przyczyny zbrodni katyńskiej i związanego z nimi kłamstwa? Na podstawie zachowanych dokumentów i relacji historycy do dnia dzisiejszego próbują ustalić jednoznaczne przyczyny zbrodni katyńskiej. Według wspomnianego już kilkakrotnie prof. N. Iwanowa przyczyn było co najmniej kilka. Oto najważniejsze z nich¹¹:

1. Brutalną likwidację polskich jeńców należy traktować jako krok w zwalczaniu przez J. Stalina wrogów ustroju. Dyktator od lat likwidował rzeczywistych i domniemych przeciwników komunistycznego porządku.
2. Stalinowska propaganda w Rosji. Wytworzyła ona w świadomości obywateli obraz Polaka – wroga, wyzyskiwacza, ciemiężyciela. W latach trzydziestych XX wieku sowiecka praca uważała Polskę za najgorsze faszystowskie państwo. Ulubionym tematem stały się wojenne porażki

⁹Dlaczego zdaniem rosyjskiego historyka doszło do zbrodni katyńskiej? - wykład redaktora Janusza Ślęzaka, ciekawostki historyczne.pl, 9 grudnia 2017, online: <https://ciekawostkihistoryczne.pl/author/januszslezak/> oraz film *Kłamstwo katyńskie – od Stalina do Gorbaczowa*, IPNtv, wykład on-line dr. Macieja Korkucia, online: <https://ipn.gov.pl/pl/80-rocznica-zbrodni-kat/historia-z-ipn/101718,IPNtv-Klamstwo-Katynskie-od-Stalina-do-Gorbaczowa.html>

¹⁰ *Kronika ludzkości*, red. M. B. Michalik, Warszawa 1993, s. 1082.

¹¹ Argumenty prof. N. Iwanowa za J. Ślęzakiem. op.cit.

armii polskiej (oficerów przedstawiano jako tchórzki, wyśmiewano klęskę Polski w kampanii wrześniowej, ucieczkę z kraju przywódców państwowych). Po 1945 r. Związek Sowiecki narzucił Polsce i innym krajom Europy środkowej i wschodniej alternatywny do rzeczywistości obraz historii, oparty na wybiórczej interpretacji faktów, półprawd, fałszu i propagandzie¹².

3. Staliśmy się obiektem zwolnienia zarówno ze strony sowieckiej jak i niemieckiej. Plan fizycznego niszczenia polskiej elity i sprowadzenie reszty społeczeństwa do roli niewolników realizował również Hitler. To zniewolenie Polaków i związanie z nim niewyobrażalne cierpienie oraz śmierć, jak te, których doświadczyli jeńcy w Katyniu, były czymś planowanym i konsekwentnie realizowanym. Obu najeźdźcom chodziło przecież o wyniszczenie narodu polskiego. W ostatnim czasie powszechne oburzenie wzbudził artykuł obecnego prezydenta Rosji Putina zamieszczony w *The National Interest*, w którym próbuje odbudować stalinowską wizję historii najnowszej. Wobec tej wizji stanowisko potępiające zajął polski Instytut Pamięci Narodowej¹³.

Katyni to zbrodnia ludobójstwa, z punktu widzenia prawa zbiorowe przestępstwo, zbrodnia przeciwko ludzkości. A ta zbrodnia do dzisiaj pozostaje nierozliczona i nieosądzona. Dlaczego? Są przecież takie zbrodnie, które nie ulegają przedawnieniu. Są takie doświadczenia, których się nie zapomina.

Jestem przekonana, że pamięć o zbrodni katyńskiej będzie ciągle obecna w świadomości Polaków. Pamięci przecież nie można zabić strzałem w tył głowy.

Umarłych wieczność dotąd trwa, dotąd pamięcią się im płaci.

(Wisława Szymborska)

¹² film *Kłamstwo katyńskie – od Stalina do Gorbaczowa*, IPNtv, wykład on-line dr. Macieja Korkucia, online: <https://ipn.gov.pl/pl/80-rocznica-zbrodni-kat/historia-z-ipn/101718,IPNtv-Klamstwo-Katynskie-od-Stalina-do-Gorbaczowa.html>

¹³ Oświadczenie IPN w związku z artykułem Putina, 19.06.2020, online: <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediuw/komunikaty/101751,Oswiadczenie-IPN-w-zwiazku-z-artykulem-prezydenta-Putina.html>

Załącznik:

Bibliografia:

1. A. Lewicka-Morawska, *Zbiory sztuki w Polsce*, Warszawa 2007.
2. Opracowanie J. Trznadla, *Józef Mackiewicz Katyń- zbrodnia bez sądu i kary*, Warszawa 1997, online: , online: <http://www.jozefmackiewicz.com/teksty16.htm>.
3. R. Marcinek, *Encyklopedia Polski*, Kraków 1996.
4. W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-1990*, Warszawa 1991.
5. Instytut Pamięci Narodowej, *Sowa – Lista katyńska 2 – Katyń 1940*, online: <https://katyn.ipn.gov.pl/>.
6. Instytutu Pamięci Narodowej, *Korespondencja ofiar zbrodni katyńskiej i ich rodzin* online: <https://poszukiwania.ipn.gov.pl/bbp/artykuly/14394>.
7. Polskie Radio24.pl/Historia, *Katyń – kłamstwo Stalina. Oficerowie zbiegli z Mandżurii*, online: <http://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1551972>.
8. *Encyklopedia szkolna. Historia*, Warszawa 1993.
9. wykład redaktora Janusza Ślęzaka, *ciekawostki historyczne.pl*, *Dlaczego zdaniem rosyjskiego historyka doszło do zbrodni katyńskiej?* 9 grudnia 2017, online: <https://ciekawostkihistoryczne.pl/author/januszslezak/>.
10. Wykład on-line dr. Macieja Korkucia, film *Kłamstwo katyńskie – od Stalina do Gorbaczowa*, IPNtv, online: <https://ipn.gov.pl/pl/80-rocznica-zbrodni-kat/historia-z-ipn/101718,IPNtv-Klamstwo-Katynskie-od-Stalina-do-Gorbaczowa.html>.
11. red. M. B. Michalik, *Kronika ludzkości*, Warszawa 1993.
12. IPN w związku z artykułem Putina, 19.06.2020, online: <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/101751,Oswiadczenie-IPN-w-zwiazku-z-artykulem-prezydenta-Putina.html>.